

АБДРАЗАКОВА Г. Ш.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
АБДРАЗАКОВА Г.Ш.
КНУ им. Ж. Баласагына
ABDRAZAKOVA G.SH.
KNU J. Balasagyn

**«СУУ» КОНЦЕПТИНИН КЫРГЫЗДАРДЫН ТИЛДИК АҢ-СЕЗМИНДЕГИ
КОННОТАТИВДИК МААНИСИ**

**КОННОТАТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПТА «ВОДА» В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ
КЫРГЫЗОВ**

**CONNOTATIVE MEANING OF THE CONCEPT "WATER" IN THE LINGUISTIC
CONSCIOUSNESS OF THE KYRGYZ**

Аннотация: Бул макалада сөздүн маанисине тиешелүү коннотация кубулушу көркөм текстте жана улуттук дүйнө тааным, маданий өзгөчөлүктөр менен шартташкан когнитивдик изилдөөлөрдө каралат. Кыргыздардын тилдик аң-сезиминде суу сөздүн концепт катары орду окумуштуулардын илимий-теориялык изилдөөлөрүнүн негизинде белгиленет. Концепт аң-сезимдеги менталдык белгилерди тилдик жана тилдик эмес каражаттар аркылуу чагылдыруучу лингвокогнитивдик жана лингвокультурологиялык изилдөөнүн объектиси экендиги маалымдалат. «Суу» концепти антропоморфтук белгилер катары адамдын мүнөзүн, келбетин, жөнөткөн-турумун туюндуруучу метафора, символ катары катышары жана алардын коннотативдик маанилери факты-материалдардын негизинде аныкталары далилденет. «Суу» концептинин коннотативдик мааниси кыргыз тилиндеги туруктуу тилдик каражаттар, фразеологизмдер жана макалдардын негизинде чечмеленип берилет. Жыйынтыгында суу сөзү катышкан ырым, образдуу, экспрессивдүү маанилер сууну концепт катары изилдөөгө материал болгондугу, аң-сезимде суу жөнүндө менталдык билимдердин тилдик каражаттар аркылуу туюндурулушу кыргыз улуттук дүйнө тааным, улуттун дүйнөнүн кабылдоо өзгөчөлүгүн көрсөтөрү далилденет.

Аннотация: В этой статье рассматривается функция феномена коннотации, относящегося к значению слова в когнитивных исследованиях, обусловленных национальным мировоззрением, культурными особенностями. Место слова вода как концепта в языковом сознании кыргызов устанавливается с опорой на научно-теоретические исследования ученых. Сообщается, что концепт является объектом лингвокогнитивного и лингвокультурологического исследования, отражающего ментальные признаки сознания языковыми и неязыковыми средствами. Концепт «вода», как антропоморфный знак, представляет собой метафору, символ, обозначающий характер, внешность, поведение человека. Их коннотативные значения доказываются на основе фактов -материалов. Коннотативное значение концепта «вода» интерпретируется на основе устойчивых языковых средств – фразеологизмов и пословиц кыргызского языка. По итогам исследования отмечается, что переходные, образные, экспрессивные значения, в которых участвует слово вода, являются богатым материалом, который служит основой для исследования как

концепта. Доказано, что выражение ментальных знаний о воде в языковом сознании языковыми средствами свидетельствует о кыргызском национальном мировоззрении, об особенностях мировосприятия нации.

Annotation: This article examines the function of the phenomenon of connotation, relating to the meaning of the word, in cognitive studies due to the national worldview, cultural characteristics. The place of the word water as a concept in the linguistic consciousness of the Kyrgyz is established with the support of scientific-theoretical studies of scientists. It is reported that the concept is the object of linguocognitive and linguocultural research, reflecting the mental signs of consciousness by linguistic and non-linguistic means. The concept "water", as an anthropomorphic sign, is a metaphor, a symbol denoting the character, appearance, behavior of a person. Their connotative meanings are proved on the basis of fact-materials. Connotative meaning of the concept "water" is interpreted on the basis of stable language means, phraseological expressions and proverbs of the Kyrgyz language. According to the results of the study, it is noted that transitive, figurative, expressive meanings, in which the word water participates, are rich materials, which serve as the basis for the study as a concept. It is proved that the expression of the mental knowledge about the water in the linguistic consciousness by language means indicates the Kyrgyz national worldview, the peculiarities of the worldview of the nation.

Негизги сөздөр: коннотация, лингвокультурология, когнитивдик, концепт, тилдик аң-сезим, менталдуулук, метафора, символ.

Ключевые слова: коннотация, концепт, лингвокультурология, когнитивдик, языковое сознание, ментальность, метафора, символ.

Keywords: connotation, concept, linguoculturology, cognition, language consciousness, mentality, metaphor, symbol.

Азыркы тил илиминде сөздүн маанисине тиешелүү коннотация кубулушун изилдөөнүн багыты кеңейип, аң-сезимдеги когнитивдик, менталдык белгилердин жыйындысын аныктоочу концепт түшүнүгүн менен байланыштуу изилдене баштады. Кыргыз тил илиминде концепттердин коннотациялык маанисин изилдөө актуалдуу маселе болуп эсептелет. Тактап айтканда, коннотация лексикологиянын чегинде гана эмес, коммуникативдик, когнитивдик, концепттик билимдердин алкагында менталдык белгилерди изилдөөнүн бирден-бир каражаты катары каралууда. Бул оюбузду бекемдөө үчүн окумуштуу В. И. Говердовскийдин кез карашына таянсак, «коннотация захватила уже социальнополитические, морально-этические, этнографические и культурологические понятия, отражающиеся в языке», - деген оюн билдирет [4, с.71]. Өзгөчө, окумуштуулардын көпчүлүгүн коннотацияны сөздүн маанисине тиешелүү тилдик кубулуш гана эмес, кептик кубулуш, ошондой эле аң-сезимдеги менталдык билимдерди иштеп чыгууда катышкан когнитивдик кубулуш катары ар тараптуу изилдеп жатышат. Маселен, окумуштуу В. Н. Телиянын пикирине таянсак, ал сөздүн маңыздык компоненти – коннотация деп белгилейт. «Это – компонент значения, смысла языковой единицы, выступающей во вторичной для нее функции, наименование которой дополняет при употреблении в речи ее объективное значение ассоциативно-образным представлением об обозначаемом речи на основе осознания внутренней формы наименования...» [14, 15-б.]. Көрүнүп тургандай, В.Н.Телия «коннотация» жана «маңыз» («смысл») түшүнүктөрүн синонимдештирип карайт. Казак тил илиминде изилдөөчү Г.М.Далабаева өз пикирин төмөндөгүндөй билдирет: «коннотация» следует в большей мере связывать с прагматическим использованием слова в речи. Значение

слова представлено в толковых словарях как предметно-объективное значение. Такое значение не дает представление о действительности, поэтому значение следует всегда увязывать со смыслом» [5, с. 16]. Ал эми окумуштуу Т.С.Маразыковдун кез карашы боюнча «сөздүн коннотациялык мааниси – сөздүн өзүнүн тиз, лексикалык маанисинен сырткары бир нече кошумча маанилерди туюндурушу. Көркөм текстте сөздөрдүн контекстик, коннотациялык маанилери көркөм эстетикалык кызмат аткарып, көркөм маалыматты ар тараптуу, элестин, образдуу туюндурууга көмөкчн болушат» [8, 91-б.]. Т.А.Ненашеванын пикиринде: «при более широком понимании коннотации в число коннотативных компонентов семантики слова включается стилистическое значение» [11, с. 44.]. Жогорудагы бирдей кез караштагы, окшош пикирлерден кийин, коннотация – сөздүн маңызы, терең мааниси, кошумча мааниси, экспрессивднн, элестнн, образдуу, боёктуу мааниси деген жалпылоочу, жыйынтыктоочу негизги ойго ыз изилдөөбндө таянабыз. Ошону менен катар сөздүн элестнн образдуу, боёктуу маанилери менталдык мннөзгө ээ болуп, белгилнн бир тилде снйлөөчнлөрднн аң-сезиминдеги билимдердин натыйжасы экендигин аныктоо кеннл борборунда болууга тийиш деп эсептейбиз.

Сөздүн коннотациялык маанисин маданий компонент катары кароону эң биринчи Н.Г. Комлев белгилеп кеткен. [7]. Ошондой эле В.А.Маслованын пикирине таянганда, «в современных исследованиях культурная коннотация рассматривается как экспонент культуры в языковом знаке [9]. Ал эми Р.Р.Бавдинев өзүннн кез карашын төмөндөгнчө: «культурная коннотация – это отпечаток исторической, этнической памяти в системе языка, то есть в её самой динамичной и уникальной системе – лексике. Она может отражаться вербально в виде своеобразных концептов, стереотипов, эталонов, символов, фреймов, мифологем и т. п. знаков национальной и общечеловеческой культуры, освоенной народом – носителем языка», - деп билдирет [2, с. 177].

Концепт – сөз анын компоненти катары кирген лингвокогнитивдик, лингвокультурологиялык бирдик катары когнитивдик лингвистиканын, лингвокультурология илимдеринин изилдөө объектиси. Концепт жөнндөгн аныктамалардын көптннн карабай, эки-нч аныктамага токтолобуз. Концептке карата ал гач С.А.Аскольдов төмөндөгндөй аныктама берет: «концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли определенное множество предметов одного и того же ряда» [1, с. 269]. Ал эми С.Г.Воркачев : «Концепт – это единица коллективного знания/сознания (отправляющая к высшим духовным ценностям), имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой» [10] деген кез карашын билдирет, Ю.С.Степановдун кез карашы боюнча «концепт — это пучок представлений, понятий, знаний, которые сопровождают слово" [3, с. 40]. Демек, концепт – когнитивдик кубулуш катары адамдын аң-сезиминдеги тилдик элестөөлөрднн, билимдердин жана таанымдардын бирдиги катары менталдык мннөзгө ээ. Биздин кез карашыбызда концепттеги коннотативдик маани белгилнн бир элдин днйнө таануу, днйнө көрнн, днйнөнн кабылдоо өзгөчөлнктөрн менен байланыштуу болот. Бул изилдөөбндө «суу» концепти кыргыздардын тилдик аң - сезиминде кандай коннотативдик маанилерге ээ экендигин аныктоону максат кылабыз.

Кыргыз днйнө таанымында «суу» концептине лингвокогнитивдик жана лингвокультурологиялык багыттардан концептуалдык талдоо жнргнзнн, суу сөзн катышкан мазмундуу маалыматтарды иликтеп чыгуу башка концепттерди изилдөөгө салыштырмалуу өзгөчө мааниге ээ. Кыргыздардын мннөзүндөгн оң жана терс сапаттарды аныктап чыгууда суу ымдрднн, жакшылыктын, сулуулуктун, жнрнм-турумдун, чындыктын, адам тукумунун

тнбѣлнктннлнктнннн, адамды баалоодогу оң, терс сапаттардын ж.б символу экендиги тилдик жана тилдик эмес маалыматтар аркылуу кеңири чагылдырылат. Маселен, суунун тазалыгы, тунуктугу, аруулугу, таза эместиги, кири, ылайы ой снрѣт аркылуу символ катары адамдык жнрнм-турумдарга, мамилелерге, кейип-кешпирге чейин чагылдырылып, атропоморфтук белгилер катары жыш колдонулат.

Ой снрѣт – аң-сезимде снрѣтгѣе ыкмасы. Башкача айтканда, ал бейне, символ, метафоранын кѣмѣгн менен таанылат. Ой снрѣт снрѣткердин кыялдануу, снрѣтгѣе, окшоштуруу чеберчилигинен улам жаралат [15, 38-б.]. Маселен, «суу» концепти кыргыз днйнѣ таанымында менталдык ѣзгѣчѣлнктѣн алып караганда, эң алды, «таза», «тунук» тншнннктѣрн менен ассоциацияланат. Тазалыктын, тунуктуктуктун символу катары тѣмѣндѣгндѣй бир нече билимдердин жаралышына негиз тнзѣт.

Суунун тазалыгы сулуулуктун, келбеттннлнктнн белгиси катары колдонулат: Жнзнн суудай тунук болсун! Аталган каалоо-тилек маанисиндеги туруктуу тилдик туюнтмада суунун тунуктугу адамдын жнзннѣ карата символ катары колдонулган. Адамдын жнзнннн суудай тунук болушунун коннотациялык маанисинде «сулуу», «татынакай» деген метафораны байкоого болот. Экинчи бир коннотациялык маанисинен жнзднн тунук, таза болушу фразасынан жаман жолго барбоо, эл алдында таза жнрнн, адамдык улуу сапаттарга

болуу деген коннотациялык маалыматты да кабылдай алабыз. Орустун тилчи окумуштуусу В.Н.Телиянын пикирине таянсак, метафора менен символдун ортосундагы чекти аныктоо жеңил эмес. Кандайдыр бир нерсени атоого карата метафора да, символ да чындыктагы башка аталган нерсенин белгисин колдонуп туюндуруу кызматын аткарат. Бирок символдун (анын ичинде тилдик каражаттар менен берилген символдун) кызматы экинчи бир нерсенин ордун ээлгѣе, ал эми метафоранын кызматы атоонун жаңы мазмунга ээ маанисин тнзнн (смысловое содержание имени) экени белгилнн [14, 9-б.].

Суунун тазалыгы адамдын мннѣзнн баалоодо оң сапаттардын белгиси катары колдонулат: Ниетнн суудай таза болсун! Жан днйнѣн дайыма суудай таза, аруу болсун! Таза болсоң суудай бол, баарын жууп кетирген (макал). Аталган мисалдарда суунун тазалыгы ниеттин, жан днйнѣннн тазалыгына символ болгон. Ал эми ниеттин, жан днйнѣннн тазалыгы – «жакшылыкты каалаган», «жакшы мамиле жасаган», «жамандыкты ойлобогон», «кечиримднн», «позитивднн кѣз караштагы» ж.б. деген коннотациялык маанилерге ээ метафораны туюндурат.

Суунун тазалыгы узак ѣмнр снрннннн, кѣп жашоонун белгиси катары колдонулат: Ѧмнрнн суудай узун болсун! Ѧмнрннн суудай узун, пейлибиз кѣлдѣй кенен, акылыбыз деңиздей терең болсун! Аталган каалоо-тилек маанисиндеги снйлѣмдѣрдѣ суунун агымы, кыймылдуу процесси, тазалыгы узак ѣмнрднн символу катары колдонулган.

Суунун тазалыгы адамдын ой-сезимине тиешелннн нерселердин белгиси катары да колдонулат: Суудай таза, тунук, аруу снйнн, махабат ѣкѣннн ортосунда тнбѣлнкт жашаса экен деп тилейм. Ѧзнѣ болгон суудай таза, тунук сезимим ѣчпѣй жашап келет ж.б.. Бул мисалдарда адамдын ички сезими таза сууга симолдоштурулган. Ал эми терс коннотациялык мааниге ээ туюнтмаларда да суу символ катары колдонулат: кѣнлннн кири, таза эмес жнрнм-турум, таза эмес мамиле ж.б. Суу бойдун кири кетирет, кѣнлннн кири кетирбейт (макал) ж.б. Макалдын биринчи фразасында суу кадыресе маанисинде колдонулуп, бардык материалдык нерселерди, анын ичинде адамдын сырткы формасы – бойдун кири кетире турган нерсе экендиги жѣннндѣ денотативдик маалымат берилди. Ал эми экинчи фразасында терең коннотациялык маани бар. Биринчи фразадагы суунун аткарган кызматы экинчи

фразадагы кѣннлднн кири метафорасын баалоодо салыштыруу катарында колдонулган. Терс мамиледен, жагымсыз жагдайдан, терс маалымат алуудан улам адамдын ички днйнѣснннн жабыркашы, кѣннлн калышы, жийиркеничтннн абалга кабылышы, жактырбоо сезиминин пайда болушу – кѣннлднн кири метафорасы аркылуу туюндурулду. Мындан суу менен жууп кетирнгѣ эч мнмкнн болбогон (салыштыруу) кѣннл – ѣтѣ назик, таза, тунук, кымбат баалуу, бийик ж.б. баага ээ экендиги, ага ѣтѣ аяр мамиле керектиги, ошондуктан кѣннлдн кирдетпѣѣ, оорутпоо (метафора), керектиги жѣннндѣ подтексттик маалыматты кабылдоого болот.

Ошондой эле ак суу, кара суу, сары суу деген сѣз айкаштары ѣтмѣ мааниде, метафораланып, тѣмѣндѣгндѣй коннотативдик маанилерде колдонулат: ак суу, жинди суу ѣтмѣ мааниде какшык, тергѣѣ иретиндеги сѣздѣр катары ичимдикке, аракка карата колдонулат. Кара суу ѣтмѣ мааниде ачка болуу тншнннгнн да туюндурат – оозуман кара суу келип турат, оозунан кара суу келгенде ж.б.

«Кара суу» туюнтмасы фразеологизмдерде дагы колдонулат. Маселен, —Кара суудан каймак алат| – машыккан, эптнн, ѣтнмднн, айлакер, куу, ичи койнуна кирген деген маанилерди туюндурган фразеологизм. Ичкени кара суу же ичкени сары суу деген туюнтма – суудан, чайдан башка тамак ичпеген деген маанини туюндурат. Жнрѣгннннн сары суусун алды – абдан коркутту деген маанидеги фразеологизм. «Кайгысы жок кара сууга семирет», - макалында кара суу же карандай чай ичсе да, жан днйнѣсн тынч, кайгы-капасы жок, жыргал жашоодо жашаган адамга карата айтылат. «Санаасы жок сары сууга семирет», - деген макал да ушул эле мааниге синонимдеш колдонулат. Бул мисалдарда сары жана кара сѣзн лексикалык жактан ѣндн, тнстн билдирбестен, ал кнѣѣтнн, бѣлнп кѣрсѣтнн кошумча маанилеринде колдонулган. Маселен, булар жалаң суу (суудан башка эч нерсе жок) же бир гана суу маанисин туюндурат. Мындай учурларда сары, кара сѣзнн кѣбннчѣ экспрессивдннлнктн билдирнн, кнѣѣтнн маанисинде колдонууга болот [6, 81-б.].

Суунун агымынын агызып кетннгн, жок кылуучу касиети, кырсык жаратуучу белгилери коннотациялык маанини туюндуруп, адамдык жнрнм-турумду, адамдык сапатты баалоодо кыргыз тилиндеги оң жана терс мааниге ээ туруктуу образдардын, фразеологизмдердин келип чыгышына негиз болгон. Маселен, фразеологиялык жалпы маани фразеологизмдин тутумунда турган компоненттеринин мааниси менен аздыр-кѣптнр байланышы бар же жалпы маани ошолор аркылуу келип чыккандай сезилген туюнтмалар – фразеологизмдик биримдиктер суунун агымы менен байланыштуу экендигин байкоого болот. Маселен, «сууга салуу»– жок кылуу, жоготуу, тнѣѣтнн, аягына чыгуу. Малдын башын урдум. Днннйѣнн сууга салдым. Агын сууга салган нерсе, агып жок болот. Демек, аталган фразеологизм компоненттеринин тике маанилеринин суммаларынан келип чыккандыгын баамдайбыз. Суудан кечкиче деген фразеологизм «бирѣѣ аркылуу зарыл ишин бнтнрнп алгыча, кырсыктан кутулуп, оңолуп алгыча» деген коннотациялык маанини туюндурат. Суудан кечкиче тим эле жаныңды сууруп алгыдай болгону болгон, акидей эле асылат («Ала - Тоо») [16, 646-б.]. Агып жаткан суудан ѣтнш, ѣтѣ кыйын, агызып кетнн коркунучу бар. Мына ушул кырдаал- шарт аталган фразеологизмдин жаралышына символ болгонун кѣрѣбнз. Аталган фразеологизм адамды руханий жактан баалоодо колдонулат. Маселен, зарыл ишин бнтнрнп алгыча, кырсыктан кутулуп, оңолуп алгыча фразаларынын терең маанисинде оң жана терс жагдайлардын бардыгына даяр, макул экендикти билдирип, басымдуу тнрдѣ адамдагы куулук, ѣзнмчнлднк, текеберлик ж.б. терс сапаттарды баалоодо колдонулат. Кыргыздардын тилдик днйнѣ таанымында коомдук иш-аракеттердеги ар кандай кырдаал-шарттарда оң жана терс мамилелер, тажрыйбалар, жнрнм-турумдар аккан суу лексемасы

катышкан ыкмалардын, фразеологизмдердин жаралуусуна шарт түзгөн. Мисалы, «суудан ыткыч, же сууну кечкиче» деген туюнтмалар «бирөө аркылуу зарыл ишин бүтүрүп алгыча», «кырсыктан кутулуп кеткиче» деген маанини билдирет. «Суу кечирин» – убактылуу ыраазы кылуу, алдап жолго салуу, алдоо; «суу кечпеген сөз» – жараксыз, орду жок, келжирек, эч нерсеге арзыбаган сөз; «суудан кургак чыгуу» – кандай кинчө кылса да эч билинбей ыт амаккылык менен четке чыга берин; «суу ашырбоо» – таратпоо, жайылтпоо, жашырып жаап коюу; «чарыгы менен суу кечирин» - тилинен бал тамуу; «сууга салуу» – жок кылуу, жоготуу, түтүтүү, аягына чыгуу; «сууга кетирин» - жок кылуу, аягына чыгуу, «аты суу кечпө» - иштен жеңилни же ал ишке алы жетпө; «суу кечип алгыча жарашуу» – кыйынчылыктан ыткыч достошуу ж.б. коннотациялык маанилерди туюнтурат.

Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө аккан сууда болгон адам кыймылдарынын мүнөзүн адамдык сапаттарга символдоштуруу менен жаралган макалдар арбын. Мисалы, алардын бири «Суудан ыткыч энемди берейин, суудан ыткыч соң эмнемди берейин» макалынын терең маанисинде ыт татаал, зарыл иши бүтүп кеткиче, кырсыктан, кыйынчылыктан кутулуп чыккыча бардыгына, керек болсо, эч нерсеге алмаштыргыс эни да берингө даяр экендик, «абийирсиздик», «ыймансыздык», «адепсиздик» маанилерин камтыйт. Ал эми экинчи компонентинде зарыл иш бүткөндөн кийин жакшылыкты унутуп коюу, билсе да билмексен болуу, кыркыч болуу деген ж.б. маанидеги туюнтмалар аркылуу «кыркыч», «алдамчылык», «кыркыч» ж.б. маанилер камтылган. Мында адамдык терс сапаттарды баалоонун бирден бир критерийи катары суу түшүнүгү алынган. Суу жогорудагыдай коннотациялык маанилерди, ойду мазмундаштыруунун символу болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, суунун метафоралык, коннотативдик маанилерине талдоо жүргүзүн кыргыздардын тилдик аң-сезимин, тилдик элестелерин кыркыч алат. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө жогоруда аталган сууга байланыштуу семантикалык талааны түзгөн коннотативдик маанилер бар. Алар метафораланган талааны түзүп, ошонун негизинде белгилни бир концептуалдык модель жаратарына жогорку талдоолор кыркыч боло алат. Суу тууралуу семантикалык талаанын концептуалдык маанилнн белгилери метафоралаштыруунун, концептуалдык моделдештирүүнүн когнитивдик-тилдик негизин түзөт деп ойлойбуз.

Колдонулган адабияттар:

Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антология. М., 1997. – С. 267–269.

Бавдинев Р.Р. Культурная коннотация и паремические единицы. // Вестник КазНУ, филологическая серия, №8, 2005, С. 177-180.

Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии. // Теоретическая и прикладная лингвистика. 2002. Вып. 3. – С. 79-95.

Говердовский В.И. Диалектика коннотации и денотации. Взаимодействие эмоционального и рационального в лексике // Вопросы языкознания. 1985. № 2. С. 71-79.

Далабаева, Г.М. Ценностные концепты и способы их экспликации в языковой картине мира: дис. ...канд. филол. наук. – Алматы, 2006. – 150 с.

Исаев Д. Тайны именованний земли и воды.-Фрунзе: Мектеп, - 152 с.

Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. М.: Изд-во Московского ун-та, 1969. – 191 с.

- Маразыков Т.С. Художественный текст: иликтөө жана окутуу маселелери / Монография – Б.: 2020. -290 бет.
- Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений. - М., 2001. – 208 с.
- Метафора в языке и тексте / Ответ. ред. В.Н.Телия. – М.: Наука, 1988. – 176 с/
- Ненашева Т.А. Коннотативная семантика референтно однозначного имени: монография / Т.А. Ненашева. – Н. Новгород, 2012. – 153 с.
- Сборник пословиц / Сост. Ж. Койчуманов. – Бишкек: [б. и.], 2011. – 580 с.
- Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования [Текст] / Ю. С. Степанов. – М.: Яз. рус. культуры, 1997. – 824 с.
- Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / АН СССР. Ин-т языкознания; – М; Наука, 1986. - 141с.
- Уали Н. Теоретические основы казахской речевой культуры : филол. илим. док. ...дис. – Алматы, 2007. - 330 б.
- Фразеологический словарь кыргызского языка / Сост.: Ж.Осмонова, К.Конкобаев, Ш. Жапаров. - Б.: «Имак Офсет», 2015. - 800 с.